

Актуалізація поетики готичного роману в “Сліпому убивці” Маргарет Етвуд

О. А. Лященко

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Paper received 31.08.2106; Accepted for publication 10.09.2016.

Анотація. У статті проаналізовано особливості використання поетики готицизму в романі “Сліпий убивця” Маргарет Етвуд. Встановлено, що канадська письменниця використовує мотиви таємниць, несвободи, страху, переслідування, порушення громадських табу, образи ізольованого таємничого будинку, прекрасної дівчи, сповненої високих моральних чеснот, і лиходія, котрий доводить її до смерті, а також образи інфернальні образи (одноокого монстра, диявола, покійника, привида, лихої феї тощо) та лейтмотив вогню як символу небезпеки і зла. Ці поетичні калієні елементи використано для привернення уваги реципієнта до суспільних проблем ХХ століття і показу апокаліптичної візії майбутнього.

Ключові слова: канадська література, готичний роман, неготична проза, нарація.

Вступ. Упродовж тривалого часу англомовна і франкомовна канадська література залишалася поза увагою зарубіжних і вітчизняних науковців. Як зазначила відома канадська письменниця другої половини ХХ століття Маргарет Етвуд у своїй контрверсійній праці “Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature” (1972 р.), художній твір подібний до дзеркала, у якому читач бачить не тільки самого автора, а відображення світу, в якому він живе [5, с.54]. Пошук канадської національної самобутності, культурних знакових цінностей, інакшості на протипагу магістральним “сильним” літературам неможливий без ознайомлення з поезією і прозою канадців, ідейно-тематичним спектром їхньої творчості та типовими літературними персонажами. М. Етвуд спромоглася не тільки привернути увагу читачів і критиків до концептів виживання і віктимності як дистинктивних ознак національної літератури, а й продовжити осмислення їхньої варіативності у власній романістиці. Її тексти демонструють зв’язок із уже сформованими традиціями національної культури і постмодерністичну відкритість до різних практик письма, вони поєднують жанрові елементи історичного, психологічного, детективного роману, феміністичної прози, неготичної новели; дозволяють простежити зміни у світобаченні авторки і водночас розкривають її виразне бажання довести неповторність канадського словесного мистецтва на протипагу помилковому переконанню, що “літературу можуть писати тільки мертві іноземці” (“literature can be written only by dead foreigners”) [5, с. 54].

Короткий огляд публікацій за темою. Завдяки своєму художньому таланту та громадській позиції М. Етвуд приваблює увагу зарубіжних (М. Белл, М. Дворак, К. Керскенс, Т. Маршалл, Дж. Стедмонд, Л. Хатчен та ін.) та вітчизняних науковців (С. Белов, М. Воронцова, І. Заславська, Ю. Жаданов, Н. Овчаренко, М. Пальцев, І. Тимейчук, І. Хабета та ін.). Можна вирізнити кілька основних аспектів дослідження її романістики:

1) аналіз прози з позицій доктрини фемінізму. Уже після появи першого її роману “Істівна жінка” у 1969 р. критики назвали авторку “предтечею фемінізму” [2, с. 250]. У цьому та наступних текстах головною героїнею стає жінка, що переживає стан жертви у споживацькому суспільстві, гостро відчуває конфлікт між духовним і тілесним, чуттєвим і раціональним,

несумісність внутрішнього романтичного погляду із зовнішнім прагматичним світом.

2) дослідження художнього втілення концептів виживання і жертвності непересічної особистості, оскільки сама М. Етвуд неодноразово окреслювала їх як питомі риси канадської літератури, причому в різних сенсах: від виживання людини в несприятливих природних і кліматичних умовах ХІХ століття до знищення природи людиною, індивіда суспільством у ХХ столітті.

3) трактування текстів М. Етвуд з точки зору поетикальної специфіки роману-антиутопії у поєднанні з постколоніальною критикою (зокрема, в “Орикс і Крейк”, “Рік потопа”, в історії про місто Сакел-Норн у “Сліпому убивці” та ін.). Зокрема, цьому аспекту присвячено дисертаційне дослідження “Дискурс іншого в романах-дистопіях Маргарет Етвуд” І. Тимейчук. Так звана посторелівська традиція протиставлення ідеального соціального устрою руйнівному і занепадницькому на основі універсальних бінарних понять *Свій – Чужий, Метрополія – Колонія, Центр – Провінція* знайшла своє віддзеркалення в опозиції між цивілізаційним та науковим псевдопрогресом і спотворенні природи і моральних людських цінностей на рівні основного мотиву або мікротем чи не в усіх романах канадської письменниці.

Серед менш досліджених аспектів творчості М. Етвуд варто згадати прочитання її прози крізь призму поетики готицизму. Роман “Сліпий убивця” розглянуто з точки зору канону неготичної прози в у збірнику есеїстики “21st-Century Gothic: Great Gothic Novels Since 2000”, підготованої Данелом Олсоном. Справді, використання елементів фантастики й містики, повторювальних образів-символів, змалювання есхатологічної картини світу, порушення філософічних проблем в руслі екзистенціалізму, специфічний вибір художніх засобів у моделюванні часопростору, сповненого недомовлених таємниць і складних перехресень сюжетних ліній, та показ персонажів, які переживають порогові емоційні стани, дозволяє зробити спробу висвітлити елементи неготичного роману в її творчості.

Мета статті – визначити основні поетикальні елементи неготичної прози і проаналізувати їхнє художнє втілення в романі “Сліпий убивця” Маргарет Етвуд.

Матеріали і методи. За допомогою описового та порівняльного методу, на основі аналітичного підходу

до літературних явищ, у статті простежено специфіку використання концептів неоготичної прози у романі “Сліпий убивця”, що постає важливою ланкою у роздумах М.Етвуд над трансформацією поняття виживання і жертвності жінок і чоловіків у ХХ столітті починаючи від часів Першої світової війни, над проблемою душевної сліпоти і пошуком засобів, щоб її позбутися.

Результати і їх обговорення. Появу готики як окремого напрямку в літературі XVIII століття обумовили криза Просвітницького реалізму і раціоналістичної парадигми світосприйняття, відповідно ірраціонально-містичне потрактування дійсності вийшло на перший план порівняно з раціональним і логічним поясненням речей і фактів на основі причинно-наслідкових зв'язків. Зацікавлення середньовічною культурою, експерименти зі змішуванням жанрових форм *novel* і *romance* дали поштовх до появи художніх текстів (Г. Ворпола, М. Г. Льюїса, У. Бекфорда, К. Рив, Е. Редкліф, М. Шеллі та ін.) із виразними спільними рисами. До типових ознак готичної прози Ю. Ковалів і Р. Гром'як відносять побудову сюжету навколо таємниці: наприклад, чийогось зникнення, нерозкритого злочину тощо; домінування в оповіді атмосфери страху на фоні неперервної серії загроз спокою, безпеці й честі героя та героїні; місцем дії зазвичай виступає давній, покинутий, напівзруйнований замок чи монастир із темними коридорами, таємними кімнатами, запахом тліну і загадковими тінями; головними героями стають дівчина, наділена позитивними рисами в душі сентименталізму, та лиходій, котрий виконує функцію двигуна сюжету. [3, с. 165, 595]

Упродовж ХХ століття зацікавлення і переосмислення поетики готичного роману виразно спостерігається в американській, британській, російській, українській літературі. Однак неоготична художня парадигма виходить за рамки нагнітання страху на читача за рахунок розгортання інфернальних сюжетів з вампірами, привидами і чортівнею. Як зазначає Ю. Локшина, “Надприродне зло – гігантські шоломи, шаблі з таємничими написами і дияволи в образі прекрасних дівчат відступають на другий план. Стереотипні прийоми готичного роману допомагають створенню психологічних і філософських лабіринтів, пов'язаних із дослідженням зла, що таїться в глибинах людської особистості” [4, с. 21]. В основі неоготичної практики письма лежить філософсько-естетична система, близька до екзистенціалізму, окремі елементи традиційного готичного роману в прозі ХХ століття слугують для актуалізації ключових ідей у творі, привернення уваги читача, залучення його до діалогу з автором через містичні символи, коди, пошук розгадки таємниць тощо. “У літературі екзистенціального характеру готична традиція вмонтована у художню фактуру твору не стільки як набір стильових й поетикальних прийомів, скільки як основоположний для даного тексту тип світосприйняття та онтологічний орієнтир” [1, с. 10].

Період після Другої світової війни з тотальним розчаруванням у раціональній парадигмі цивілізаційного прогресу став сприятливим підґрунтям для появи неоготичної прози. У випадку творчості

М.Етвуд своєрідною стресовою ситуацією стало відчуття вторинності канадської літератури та потреба окреслити множинність глобальних питань в рамках одного тексту. Символізм у її романах, амбівалентність справжніх та набутих у споживацькому суспільстві цінностей, розколотість психіки головних персонажів, порогові ситуації, в яких вони перебувають, втілюються в окремих поетикальних елементах готицизму, що виразно демонструє роман “Сліпий убивця”.

Наративна стратегія неоготичної прози часто будується за принципом контрасту: раціональне-ірраціональне, свій-чужий, прекрасне-потворне, добро-зло. У “Сліпому убивці” представлено множинність світобачень, у ньому можна вирізнити три сюжетні лінії: містична розповідь про вигадане місто, яка символізує занепад людської цивілізації, історія Канади з початку XIX століття до наших днів і нерозривно зв'язана з нею оповідь про сім'ю Чейзів. Зупинимося на образах головних персонажів – сестер Айріс і Лори Чейз. Саме остання є джерелом містичного сприйняття, заснованого на вірі у високі моральні чесноти, доброго Бога, що викликає почуття піднесеності і водночас страху, фальшивість соціальних умовностей і табу, потребі слідувати своїм почуттям, а не розуму. У свою чергу, Айріс виступає посередником між реальним світом, що базується на прагматизмі та обмані, та чуттєвим світосприйняттям Лори. Старша сестра демонструє конформістську позицію у споживацькому суспільстві, регламентованому класовими розбіжностями, з метою виживання, тоді як молодша готова принести себе в жертву заради високих моральних принципів, у які вірить. Влучно різниця між сестрами проілюстрована у ставленні до Алекса Томаса, семінариста, що змінив ставлення до християнства і відмовився прийняти сан священника: “We were two good little Samaritans, lifting out of the ditch the man fallen among thieves. We were Mary and Martha, ministering to-well, not Jesus, even Laura did not go that far, but it was obvious which of us she had cast in these roles. I was to be Martha, keeping busy with household chores in the background; she was to be Mary, laying pure devotion at Alex's feet” [6, с. 188]. Слід зазначити, що стратегія виживання допомогла Айріс вивільнитися з пут невдалого шлюбу і отримати бажану свободу, у свою чергу, жертвність Лори стала емоційним поштовхом до написання роману, який забезпечив обом пам'ять після смерті.

Айріс описує своє дитинство і юність у кращих традиціях готичного роману: відчуження героїв від зовнішнього світу, загадковий будинок і таємниче минуле його власників, наявність фігури демонічного лиходія і порушення громадських табу.

Величезний сімейний будинок, побудований у 1889 і названий Авалоном як данина тогочасній літературній моді, стає символом трансформації свідомості його мешканців під впливом глобальних подій зовнішнього світу, і сам його стан погіршується в міру того, як прагматизм і нечесність проникають у життя сім'ї Чейзів. Будинок побудовано як середньовічний замок: з чисельними підвалами і льохами, з горищем, котре схоже на лабіринт, у який ніхто не заходить, крім сестер, із єгипетськими сфінксами, античною німфою і вітражами із зображенням Трістана й

Ізолюди. Змішування імітацій знакових символів попередніх культурно-історичних епох виступає контрастом до функціоналізму ХХ століття, котре замість продовження культурної парадигми приносить дві світові війни і Велику депресію. Попри багатство інтер'єрів (світська левиця Вініфред іронічно називає будинок музеєм), Айріс змальовує його в похмурих тонах: "Avilion was where King Arthur went to die" [6, с. 54]. І зрештою в кінці ХХ століття він перетворюється на будинок для літніх людей. У будинку є вежа, де травмований подіями Першої світової війни покалічений батько ховається, щоб напитися, а сам він у дитячому сприйнятті схожий на чудовисько: "I couldn't see him there, but I could feel him, a shambling monster with one eye, so sad" [6, с.70]. Навіть переодягнений у Санта Клауса на Новий рік, діти бачать у ньому диявола, охопленого язиками полум'я. У свою чергу, мати з роками і хворобою змінюється, і сестри думають, що її замінили ельфи на стару і похмуру жінку. Навіть дитяча абетка несе в собі ознаки інфернального світу: "The picture in the book is of a leaping man covered in flames-wings of fire coming from his heels and shoulders, little fiery horns sprouting from his head. He's looking over his shoulder with a mischievous, enticing smile, and he has no clothes on. The fire can't hurt him, nothing can hurt him" [6, с. 74].

В Авалоні дівчата живуть ізолювано від зовнішнього світу, не ходять до школи, не спілкуються з однолітками, їхня освіта обмежується домашньою бібліотекою і вчителями, які надовго не затримуються. Після одруження Айріс вони однаково відчують свою відчуженість і від світського життя багатих, і від побуту звичайних людей. Метафорою їхньої інакшості стає закритий простір (сімейний будинок – замок, квартира для побачень – акваріум, сейф, щастя – заклений сад, з якого немає виходу) і лід, що символізує ворожість зовнішнього світу і танення їхньої надій. Відповідно до канонів готичної прози з'являється лиходій – Алекс Томас, що переховується на горищі від поліції. До виходу дівчат за межі дому і дорослішання обов'язкові елементи готичної прози (загадковий будинок, інфернальні істоти, таємниці, відчуження героїв, порушення табу) подаються буквально через призму наївно дитячої свідомості. Однак готичне жакіття починається із втручанням у життя сестер справжнього лиходія – Річарда Гріффена. Тема несвободи переміщується в маєток Гріффенів, що виступає символом фальшивих цінностей вищого суспільства, та приватну лікарню за межами міста, в якій ув'язнили Лору. В романі кілька разів згадується благодійний вечір, організований за мотивами романтичної поезії "Кубла Хан, або видіння уві сні" С. Т. Колріджа. За допомогою часто використовуваного принципу контрасту сон про прекрасну Абіссінську діву протиставлено нічному жакіттю Айріс: спершу вона бачить себе в піднесеному образі "until I realised, looking down at my drooping belly, my enlarged blue-veined knuckles, my shrivelled arms, that I was not the age I was then, but the age I am now. I wasn't at the ball, however. I was all alone, or so it seemed at first, in the ruined glass conservatory at Avilion. Empty pots were strewn here and there; others, not empty, filled with dry earth and dead plants. One of the stone sphinxes

was lying on the floor, tipped on its side, defaced with Magic Marker-names, initials, crude drawings. There was a hole in the glass roof. The place stank of cat" [6, с. 304]. У світі Гріффенів трансформація персонажів в інфернальних істот продовжується: Річард здається Айріс то карликом, то велетнем, Алекс Томас ввижається їй приви́дом, а сама вона бачить себе у ролі злої феї з казки "Спляча красуня". На фоні загадкової загибелі членів сім'ї розгортається апокаліптична візія майбутнього. Спершу думка про занепад людської цивілізації виразно простежується у розповіді Алекса про Сакел-Норн, поступово вибудовуються смислові паралелі між знищенням міста Воїном Радості і Другою світовою війною, започаткованою Гітлером, у наративі Айріс. Кінець історії Алекса про щасливе життя сліпого вбивці та німої рабині залишається неопублікованим, натомість у жіночому наративі з'являється картина занепадницького майбутнього: "Here comes the twenty-first century, sweeping overhead like a spaceship filled with ruthless lizard-eyed aliens or a metal pterodactyl. Sooner or later it will sniff us out, it will tear the roofs off our flimsy little burrows with its iron claws, and then we will be just as naked and shivering and starving and diseased and hopeless as the rest" [6, с. 416]. М. Етвуд використовує готичні образи, щоб привернути увагу читача до колізій у приватному житті звичайної людини і глобальних змін епохи в цілому. Лейтмотивом роману слугує намагання вирватися на свободу із замкненого простору, але, як показує сюжет, звільнення приходить лише зі смертю. Найбільшою помилкою у житті персонажів стає сліпота, насамперед духовна, у помилкових судженнях, у небажанні подивитися правді у вічі, у наївній вірі, що з Богом можна укласти угоду.

Висновки. Популярний художній напрям у літературі ХVIII століття – готика – знайшов своє продовження і переосмислення у ХХ столітті. Зокрема, звернення до одвічних бінарних опозицій добро-зло, піднесене-жахливе, раціональне, пояснювальне-ірраціональне, неосяжне, конформістське-бунтівне дозволяє М. Етвуд порушити широке коло актуальних для нашої доби питань і за допомогою традиційних готичних мотивів та образів привернути й активізувати увагу читача, спрямовуючи його до ключових ідей у роману. У "Сліпому убивці" розгорнуто три сюжетні лінії: містична розповідь про вигадане місто Сакел-Норн, історія Канади з початку ХІХ століття до наших днів, оповідь про сім'ю Чейзів. У їхній основі лежить принцип контрасту між ідеалізованим минулим, яке проявляється у величній архітектурі, вишуканих предметах інтер'єру в античному, єгипетському або середньовічному західноєвропейському стилі, та деградуючим сучасним, кульмінацією якого стала Друга світова війна, а богом – гроші. За допомогою традиційних мотивів готичного роману – атмосфери таємниць, ув'язнення, насильства, страху й переслідування, порушення громадських табу, ізолюваного будинку, що руйнується і неодноразово служить місцем для переховування від ворожих сил, прекрасної діви, сповненої високих моральних чеснот, і лиходія, котрий доводить її до смерті, введення в сюжет низки раптових смертей за містичних обставин, образів інфернальних істот (одноокого мон-

стра, диявола, покійника, привида, лихої феї тощо) та лейтмотиву вогню і вогняних язиків, що проявляються в інтер'єрі будинків, кав'ярень, готелів, фотографій і навіть дитячої абетки – Маргарет Етвуд розгортає апокаліптичну візію майбутнього, показує

фальшивість цінностей споживачького суспільства і в образі єдиної живої представниці роду Чейзів – Сабріни, котра присвятила своє життя допомозі бідним, – дає певну надію на переродження і очищення людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус О. Ю. Готична традиція у літературі США та її трансформація у творчості Вокера Персі. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спеціальність 10.01.04 "Література зарубіжних країн". – К., 2009. – 23 с.
2. Жаданов Ю.А. Гендерные аспекты творчества М. Этвуд / Ю.А. Жаданов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Філологія. – 2011. – № 936, вип. 61. – С.249-253.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – С. 752.
4. Локшина Ю. Традиции готического романа в творчестве Айрис Мердок и Джона Фаулза. Дис. ... канд. філол. наук: спеціальність 10.01.03 "Література народів стран зарубіжжя". – М., 2015. – 161 с.
5. Atwood M. Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature. – Toronto: McClelland and Stewart Ltd., 2004. – 320 p.
6. Atwood M. The Blind Assassin. – Knopf Doubleday Publishing Group, 2001. – 544 p.

REFERENCES

1. Bilous O. Y. Gothic Tradition in the Literature of the USA and Its Modification in Walker Percy's Fiction. Synopsis of a thesis for a Candidate Degree in philology: speciality 10.01.04. "Literature of Foreign Countries". –Kyiv, 2009. – 26 p.
2. Zhadanov Ju. A. Gender aspects in the works by M. Atwood // Bulletin National University of Kharkov named after V. Karazin. Series: Philology. – 2011. – № 936, Issue. 61. – С.249-253.
3. Dictionary of Literary Terms / Ed. by R.T. Hromiak, Yu.I. Kovaliv, V. I. Teremko. – Kyiv: Publishing House "Academy". – 752 p.
4. Lokshina Yu. The tradition of the Gothic novel in the works by Iris Murdoch and John Fowles. Thesis for a Candidate Degree in philology: speciality 10.01.04. "Literature of the Peoples of Foreign Countries". – Moscow, 2015. – 161 p.

The Poetics of Gothic Novel in "The Blind Assassin" by Margaret Atwood Liashchenko O. A.

Abstract. The article analyzes the peculiarities of gothic poetics in the novel "The Blind Assassin" by Margaret Atwood. The Canadian writer uses motifs of secrets, captivity, fear, harassment, and a breach of social taboos, the images of an isolated mysterious house, a beautiful maiden with high moral virtues, and a villain, who causes her death, as well as images of infernal creatures (a one-eyed a monster, the devil, the deceased, a ghost, an evil fairy, etc.), and the leitmotif of fire as a symbol of danger and evil. These elements are used to draw a recipient's attention to the urgent social problems of the twentieth century and show an apocalyptic vision of the future.

Keywords: Canadian literature, gothic novel, neogothic prose, narrative.

Актуализация поэтики готического романа в "Слепом убийце" Маргарет Этвуд О. А. Лященко

Аннотация. В статье проанализированы особенности использования поэтики готицизма в романе "Слепой убийца" Маргарет Этвуд. Установлено, что канадская писательница использует мотивы тайн, несвободы, страха и преследования, нарушения общественных табу, образы изолированного таинственного дома, прекрасной девы с высокими нравственными качествами и злодея, который доводит ее до смерти, а также образы inferнальных существ (одноглазого монстра, дьявола, покойника, привидения, злой феи и т.д.) и лейтмотив огня как символа опасности и зла. Эти элементы использовано для привлечения внимания реципиента к актуальным общественным проблемам XX века и показа апокалиптической видения будущего.

Ключевые слова: канадская литература, готический роман, неоготическая проза, нарратив.